

ԱՆԱԳԻՏ

ՀԱՆՐԱՊԵՏ ԱՄՍԵԱՅ

Ազգային, Գրական, Գեղարվեստական

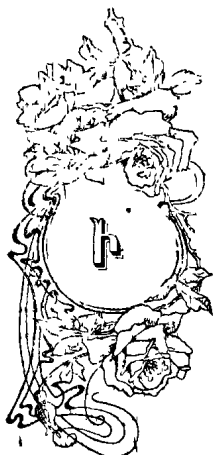
Ժ. ՏԱՐԻ 1908

ՄԱՅԻՍ-ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

Թիւ 12

ԿԵԼԵՆ ԲԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԱՅՈՑ ՄԷՋ

Նչ աստիճան հիլլեն քաղաքակրթութիւնը մեր նսխնեաց մէջ տարածուած եւ մեր գրականութեան աւարտնասին վրայ ազդած է . ի՞նչ չափով՝ դարձեալ՝ ա՜ն ծանօթ է արդի Հայութեան եւ ի՞նչքան է եղած իր ներգործութիւնը մեր ժամանակակից մատենագրութեան վրայ . ահա հարց մը , մեծապէս շահեկան , եւ որ դեռ չէ ըննուած :

Ոչ միայն շահեկան , այլ եւ կարեւոր է հարցը . Հիլլեն քաղաքակրթութիւնը մարդկային ազգին՝ ամենէն հրաշագեղ , ամենէն կատարեալ չլինան է . Այդ արհնուած ցեղին մէջ է որ՝ որոշ ժամանակամիջոցի մը՝ մարդկային էակը իր հոգիին , հանճարին , նկարագրին , ամբողջ

գեղեցիկութիւնը արտայայտած է անպակի վերջնական ու անթերի ձեւով մը , որ ա՛յլ անուհետեւ ամէն ինչ որ բրած են ուրիշ ցեղեր՝ այդ ծրաշքին մատենալ , մերթ՝ անոր հաւասարիլը միայն եղած է , երբէք՝ ցերացանցել , որովհետեւ կատարեալը չի գերազանցուիր : Հռոմէական վիթխարի ազգը՝ իր քաղաքակրթութեան մէջ աշակերտ մը եղաւ : Նոյն մաքին , Ողբատանգր Մեծի հետ հելլենական ոգին զնաց թափանցել Աստի հինաւուրց ազգերուն մէջ , եւ Պարսիկներն իսկ աւ Արաբները լուսաւորուեցան Ելլադայի արեւէն . Հրեան , որ Աստուծոյ աշունչը կերտած էր , հելլեն ոգին տարբեր իւրացուց , եւ քրիստոնէութիւնը՝ այդ խառնուրդին ծնունդը եղաւ : Վերածնութիւնը՝ պրոգրեսն է հիլլեն մտածման եւ արուեստի վերադարձումին՝ քրիստոնէական տրամութեամբ աւ բարձրադաս ճաշակով պոպոքուած եւ քաղաքին մէջ :

Անգլիացուց հսկան , Շէքսպիրը , պիտի չըլլար ինչ որ եղաւ եթէ խորպէս ճանցած չըլլար եւրոյն աւ Աստուծոյ Միտին շարունակողն է Հոմերի եւ իր աշակերտներուն՝ Վերգիլի ու Տանթիէի՝ գործին : Եւ ինչ , խանդավառ պաշտող հիլլեն ծանծաղըն , Եւրոյի Պրոքսենաք ու գեղ լրացնել՝ գրեթէ իր Պրոքսենաք ազատեալ , Գրիլլենութիւնը փառանոգեցել իր Հեղաւ զերթուածում աւ Ճորանական փէլ , դառը հոյակապ զաւակն է հելլեն վարպետներուն : Այն առջերկրում մէջ որ կազմեցին կէտքէ տիգանը , հելլ-

լին քաղաքակրթութիւնը շատ մօտ տեղ մը կը բռնէ : Երկայն պիտի ըլլար , եւ աւելորդ ալ է , շարունակել այս ցուցակը : Կարելի է ըսել որ ո եւ է արուեստագէտ կամ գրագէտ՝ կատարելութեան վրայ զազափար կազմելու համար՝ պարտաւոր է հելլեն քաղաքակրթութիւնը ճանշնալ , ինչպէս մարդ՝ իսկական քրիստոնեայ մը ըլլալու համար՝ պէտք է Աւետարանը կարդալ : Այն ազգերը որ աւելի խորապէս ճանչցած եւ ընդգրկած են հելլեն ոգին ու ճաշակը , աւելի նուրբ են անթերի գործեր են արտադրած քան ուրիշներ :

Անա ինչու մեզի համար չանեկան է գիտնալ թէ ի՞նչ չափով մեր ազգին մէջ հելլենականութիւնը տարածուած ու ազգած է :

Այճ մը նետենք անցեալին վրայ : Մակեդոնացին իր ասիական արշաւանքին մէջ , մեր հայրենիքէն ալ անցած եւ հոն ալ տիրական ըրած է հելլեն ուժն ու հելլեն միտքը . բայց թէ այդ պահու ձայը ի՞նչ ունէր իբր ազգային արուեստ ու գրականութեան , եւ ի՞նչքան այդ հելլեն տիրապետութենէն իր մէջ տարբեր կըլլացած են մտնել , անձանօթ է մեզի : Արշակունեաց հարստութեան օրով , յայտնի է որ հելլեն քաղաքակրթութիւնը տիրապիտող էր մեր Արքունիքին ու հետեւապէս մեր բարձր ընկերութեան մէջ . Պարթեւները հելլենամոլ էին , եւ մեր Արշակունիներն ալ նմանապէս . մեր Մեծն Տիգրանին դրամներուն վերտառութիւնը յունարէն է . գիտենք որ Տիգրան իր արքունիքին մէջ կառուցանել տուաւ թատրոն մը , ուր հելլեն թատերախաղեր ներկայացնել կուտար՝ Աթէնքէն բերուած յոյն դերասաններով . իր որդին Արտաշէսը , յունարէն ինքուով ողբերգութիւններ կը գրէ : Արքունական Հայութեան այդ հելլենասիրութիւնը ո եւ է չափով անցած էր ժողովրդին մէջ քանի խաւերուն մէջ . բանաստեղծները , արուեստագէտները , ծանօթ էին հելլեն արուեստին , չնք գիտեր ինչ որ մեզի յայտնի է , Ս . դարուն հայկական դարաւոր մատենագրութեան հիմնարկութեան շրջանին՝ Վուսնյապուր թագաւորին եւ Սահակ կաթողիկոսին յունասէր ոգին է , որով հայ երկասարդ սերունդ մը ուղարկեցին Պոլիս եւ Աթէնք յունական քաղաքակրթութիւնը իւրացնելու : Այն պահուն , հել-

լենասիրութիւնը՝ բիւզանդական խառնակ ու բարբարոս կաղապարին մէջ՝ հեռու էր իր սակեղաբուն մաքրութիւնն ունենալէ . բայց եզնիկ եւ իր ընկերները ուսումնասիրեցին ոչ միայն բիւզանդական գրականութիւնը , այլ եւ ատոսիկեան հին լեզուն ու մատենագրութիւնը : Այն վայելչութիւնը , մաքրութիւնը , կատարելութիւնը զոր տունին մեր զառական հայրենիքին՝ կը պարտէին հելլեն ճաշակին . մասնագէտները կը հաւատեն թէ եզնիկի թարգմանութեան հաշիւը գեղեցկագիտապէս աւելի մօտ է Սոփոկլի լեզուին քան Ոսկեբերանի յունարէնը . եզնիկ ալ միայն իր լեզուին մաքրութեամբ՝ այլ եւ իր շարադրութեան ու ոճի կատարելութեամբ՝ ատոսիկեան մըն է : «Նեղ ճաղանդոյն» որոշ կ'երեւայ արդէն թէ եզնիկ քաջ կը ճանշնար հելլեն պատմութիւնը , գրականութիւնը , գիցաբանութիւնը , Հոմերոսը , Պլատոնը , եւն . Յուսլի է որ եզնիկ թարգմանած չլլայ հելլեն գրականութեան մեծ հրաշակներուն մէջ քանին . ի՞նչ հարստութիւն պիտի ըլլար մեզի՝ եւ մարդկային արուեստին համար՝ Հոմերի կամ Սոփոկլի կամ Պլատոնի եզնիկեան թարգմանութիւն մը . . . : Մեր չար բաղդէն , եզնիկ Ոսկեբերանի ու նմաօրինակ հեղինակներու խառնակ գրականութիւնը թարգմանելով անցուցած է իր ժամանակը , իսկ Մագիստրոս որ Պլատոն թարգմանած է՝ անձնօրին հայերէն մը գործածած է . . . : Խորենացին յայտնապէս գիտակ էր եւ ջերմ սիրող հելլենականութեան . բիւզանդական-քրիստոնէական ոգին ու հմուտութիւնը զինքը տողորած են ի հաբէէ , բայց հելլեն աշխարհին մօտէն ծանօթացած , զայն սիրած եւ անկեղ քանի մը գեղեցիկ տարբեր իւրացուցած է : Կը սիրէ՝ հակառակ իր քրիստոնեայ վանական մ'ըլլալուն՝ մինչեւ իսկ գիցաբանութիւնը Յիւնաց . իր պատմութեան առաջին Գրքին վերջաբանին մէջ , յանգիմանելով Սահակ Բագրատունին՝ Պարսից հին առապետներուն մասին տեղեկութիւն ուղած ըլլալուն համար , կ'աւելցնէ . « Զի՞նչ քեզ առ այսօրեկ կաթողութիւն առապակցը տուաւ , կամ զի՞նչ պէտք անմիտ եւ անհանձար բանից յարմարեալ . մի՞ արդեօք յունական պերճ եւ ողորկ առապակցն իցեն հանդերձ պատճառաւ , որը զճշմարտու-

Թիւն իրացն այլաբանաբար յինքնանս ունին թաքուցեալս : Առաջին Դրօքն ի Բ. գլխուն մէջ, գանգատելէ յետոյ որ Սահակ Բագրատունի իրմէ կը պահանջէ շուտով ուղարկել Հայոց պատմութիւնը սկիզբէն մինչեւ իր օրերը : Կակրեալ եւ ամբողջ, արտասալով՝ կ'անկնէն : « Ձի տասպէս ի քո հպանձնելոյ ահա ոչինչ յաղագս Մակեդոնացւոյն եւ ոչ վասն Իդիականին, ի կարգին նշանակեցաք . . . եւ ոչք արդեօք այսպիսեաց ճառից առաջինք, եթէ ոչ որք ի Հոմերոնէ պատմին : Որոշ կը տեսնուի թէ իրեն ինչքան ծանօթ եւ սիրելի էին Ալեքսանդրի կանանք ու Հոմերոսի գործը : Կը ցաւի անոնց վրայ երկար խօսել չկարենալուն (ու մենք ալ իրեն հետ կը զգաւնք) : Այդ կտորին շարունակութեան մէջ, երկու բառով յիշելով Զարմայրի մահը Տրուադայի պատերազմին մէջ, կ'ըսէ. « Եւ անդ ի քաջացն հելլենացոց վիրաւորեալ մեռանի, այլ կամօմ յԱթլիսայ, եւ մի՛ յայլ ումիքէ ի քաջացն, » եւ ասով թէ՛ իր հայրենասիրութիւնը ցոյց կուտայ՝ ցանկալով որ քաջերու քաջէն միայն վիրաւորուած ըլլայ հայ թագաւորը, եւ թէ՛ իր հոմերասիրութիւնը՝ ուղեւով որ Հոմերի մեծ դիւցազնը եղած ըլլայ Զարմայրի ստիւը : Փայտթխան սէրը, դիւցազնութեան պայտուած որ իր պատմութեան մէջ կը շողան այնքան յաճախ եւ մերթ իր էջերէն ոմանց դիւցազներգական շունչ մը կուտան, հելլեն գրականութեանէն է որ ստացած է ուղղակի, եւ իր այդ ձգտումը զինքը գրեթէ մէկ հատիկ կը կացցուցանէ մեր ինչ գրականութեան մէջ, որովհետեւ միւս պատմագիրները՝ բաց ի Բիւզանդէն՝ ընդհանրապէս մարտիրոսական կորովը կ'երգեն, եւ ոչ թշնամիին յաղթելն ու իր հայրենիքը փառքով պսակելն իրեն նպատակ ունեցող աշխարհիկ դիւցազնութիւնը : Ինչ աքնի խրոխտութեան, ինչ անսակաւ գորովանքով կը տարփողէ Ռորենացին հայ աշխարհակալ Տիգրանին մեծութիւնը :

« ... Ձի ո՞րք ի ճամբարտ արանց, եւ որոց ի բարս արութեան եւ խոհականութեան սիրելութիւն կայցէ, որա յիշատական ոչ զուարճացի, եւ յորդորելի այսպիսի այլ լինելու Աքանց կացեալ գլուխ, եւ արութիւն ցուցեալ, զազգս մեր բարձրացոյց, եւ զընդ թով կացեալս » լծադիրս

եւ հարկապահանջս կացոյց բազմաց : միեւրոս ոսկւոյ եւ արծաթոյ եւ քարանց պատուականաց եւ զգեստուց եւ պէս պէս գունոց եւ անգունածոց՝ արանց հասակաց եւ կանանց միանգաման բազմացոյց : որով տգեղագոյնքն իբրեւ զգեղաւորս երեւէին սքանչելիք, եւ գեղաւորքն ըստ ժամանակին առհասարակ դիւցազնացեալք : Հետեւակամարտքն ի վերայ ուսոց ձիոց բերեալք, եւ պարսաւորքն առհասարակ դիւպղեղաւորք, եւ չերտաւորքն ի սուսեր եւ ի տէգ նիզակի վառեալք, մերկքն վահանք եւ զգեստիւք արկաթոյ պարածանկեալք, որոց ի մի վայր հասկեց բաական էր տեսիլն միայն, եւ որ ի նոցայնց պահպանակաց եւ զինուոյ փայլմունք եւ շողիւնք՝ զթշնամիան արտահալածն, եւ ինքնութեան եւ չինութեան ընդող, իւզով եւ մեղու զհասակս ամենեցուն պարարեալ մայր, եւ որ այլ այսպիսի բազումք, երբ մերոյ աշխարհս խարտեալս այս եւ աղերկի ծայրի հերոց երուանդեանս Տիգրան, երեսօք գունեան եւ մարտակն, անձնեայն եւ թիկնաւան, առոյցաբարն եւ գեղեցկոտն, պարկեշտն ի կերակուրս եւ յըմպելիս, եւ ի խախճանութիւնս օրինաւոր, զորմէ ասէին ի իննսն մեր որք բամբուարն, երգէին, լինել սմա ի ցանկութիւնս մարմնոցն չափաւոր, մեծիմաստն ու պերճաբան, եւ յամենայն որ ինչ մարդկութեան պիտանի, եւ զինչ ինձ ի գիրս յայս արդեօք իցէ բան սիրելի, քան թէ որ յաղագս սորա էին գովեստը եւ պատմութիւնը յերկարել : Արդարապէս եւ առհասարակս կ'իյնա ունիւղ յամենայնի, զամենայն ուրեք կենցաղ մտացն լծակաւ կուէր : Ոչ ընդ լաւագոյնս խանդավար, եւ ոչ ըստ զնւաւաստն արհամարհէր : ալ ամենեցուն հասարակաց հնարէր զխնամոցն իւրոց ի վերայ տարածել զգեստս : »

Հելլեն գրականութեան ծանօթ ուրիշ հայ մատենագիր մը՝ Դաւիթ Անյաղթն է, որուն անունով մեզի հասած են իմաստասիրական գործեր, Արիստոտելի, Պորփիրի մեկնութիւն, եւն Հմուտ միտք, հելլեն զգրութեանց քաջածանօթ, լեզուին մէջ՝ զՓառաբար՝ յունամոլ, բայց ոչ ատոմական :

Եղիշէն եւ Փարպեցիի մէջ ցոյք մը կայ ատոմական ճաշակի, եւ հաւանական է որ իբր

քրիստոնեայ վանականներ՝ բիւզանդական դրականութեամբ թաթառած ըլլալով հանդերձ յոյն դասական մատենագրութեան անծանօթ չեն մնացած ։ Յետագայ դարերուն մէջ , պարսիկ , արաբ ճաշակը կը ներգործին մասամբ , հելլենականութեան ամէն հետք կը կորչի գրեթէ . կան զեռ անուշտ բաական թուով մատենագիրներ որ յունարէն գիտած եւ յոյն հելլենակներու գործեր ուսումնասիրած են , ինչպէս Անանիա Շիրակացի , Մխիթար Գօշ , Շնորհալի , Լամբրոնացի , Յովհաննէս Երզնկացի , հաւանականաբար՝ նաեւ կացի , բայց բոլորն ալ բիւզանդական գրականութիւնէ է որ ծանչնալ են եւ ոչ ինն հելլենականը . իրենց մէջ ոչինչ կայ ատտիկեան : Միակ հելլենակը գէթ ինձ ծանօթ՝ որ այդ բովանդակ երկան չըմանին մէջ՝ հելլենական մատենագրութեան հետ ուղղակի չի ու մոնցած է : Գրիգոր Մաղիսարոսն է որ քաշման էր հելլեն դասական հելլենակներուն եւ արտադրած է թարգմանութիւններ , յուն , քիչ լոյն հետք է մեղի . դերագրաբար՝ ինչպէս նկատեցի , որդէն՝ այդ թարգմանութեանց լեզուն բարբառս է , ստորոկ յունարան , խորթ ու անձաշակ , աղուպս եւ իր ինքնապիլ գործերուն մէջ՝ նշույլը կարելի չէ գտնել հելլեն ճաշակի , ալ արաբ եւ բիւզանդական տարրերու լատինոյզ մը մի պէս :

Մագի ծանօթ հզու պա իր ու իմ անկրն ի նկատու եննույլ , ստիպուած պիտի ըլլայինք եզրակացնել թէ մեր նախնեաց գրական ու գեղարուեստական յատկութեանց մէջ՝ հելլէն , քաղաքի վերաբերիչ շատ սահմանափակ շափւլ կը ցույց տայ , ընդ ամենի , յանի մը թարգմանութիւն հելլենի լատինատիպական գործերու , եւ մէկ քանի հելլենակ՝ տուել կամ նուազ ազգըւած եւ օգտուած հելլեն գրականութենէն : Բայց Մագիսարոսի նամակներէն մէկուն մէջ կայ հետեւեալ հատուածը . « Այլ եւք դադարեալ ի թարգմանութենէ , եւ զբաղու մատենանոցոս ոչ եմք գտնալ ի մեր շեղում , զերկուս մատենան Պառտնիք՝ զՏիմոթիոս Տրամարանութիւնն եւ զԲեռոդիոս , յորս բոլոր մասն նախագիտականին այն պարփակեալ կայ , եւ զայս բազում յիմաստաւորացն . . . Բայց եւ զերկուս քաղաքականն եւ կրօնականն սկսայ թարգմանել , եւ եթէ տակաւին կամուայի Տէր յերկարանալ մեզ ի կենցաղումս , բազում հոգս յանձնի կալ-

եալ զմնացեալն բոլոր Թունաց եւ Ասորոց՝ թարգմանել ոչ դանդաղեցայ . . . Բայց եւ գտնալ մեր իսկ ե ի հայ շեղու գտնալ քաղաքական , յայն զգիր Ուիմակոդոտիս՝ զոր Դաւիթ յիշատակէ , կարի յոյժ սքանչելի եւ հրաշալի բանաստեղծութիւն , մակաւսառ բոլոր իմաստասիրական բանից . գտնալ եմ եւ գիտյալմախի եւ զԱնդրոնիկեանն ի հայ շեղու : »

Այս տողերը շատ հետաքրքրական են . ասոնցմէ կը հետևի թէ Մագիսարոսն առաջ հելլեն հեղինակներու մէկ բաւական մասը արդէն հայերէն թարգմանուած էր , քանի որ Մագիսարոսն կ'ըսէ թէ կը յոյսայ « բոլոր մնացեալները թարգմանել » : Ո՞րք են այդ միւս թարգմանութիւնները , ո՞ր դարերուն կատարուած էին , ո՞վ էին թարգմանիչները . արդեօք բոլորն ալ Դաւիթ Անյաղիի կամ Մագիսարոսի ձախորդ լեզուով էին թարգմանուած . արդեօք մեր առողին թարգմանիչներն եկեղեցական գրգերու ենն հելլեն հեղինակներ ալ թարգմանած չէին :

Ապահովույ՛ տա՛ : Բանասէրները այժմ հոր՝ օգիրն կը վերադրեն հին հայերէն թարգմանութեան Սիմակոդոտ Պառտնիքեան , որ հելլեն ոսկեդարու գործ մը չէ , բայց հեթանոս , աշխարհիկ դիւք պնակալ մըն է՝ հելլեն ոգևորելու ջրա լը ստանձնող այդ լիակ գործ մը կ'երակնէն մը թարգմանուած , պատճառ մը չունիչ , չեն թագրելու որ ատոր անս ուրիշ՝ եւ աւելի հին ու մաքուր՝ հելլեն գործեր թարգմանուած էին մեր առաջին մատենագիրներէն . օրինակիչները , գրեթէ ամենքն ալ կ'ըրկական , եւ որոնք յաճախ իրենց հոգւոյն փրկութեան համար է որ այդ յոյնութիւնը յանձն առած են , չեն ուզած հենարան գրգերու օրինակութեամբ իրենց յաւանական երանութիւնը լատինել . . . այդ կարգի հայերէն ձևագրերի որոնք թէ՛ թարգմանական եւ թէ՛ ինքնագիր՝ թիւը շատ սահմանափակ եղած ըլլալու է Անիմակոդոտ Պառտնիքեան իսկ հին եւ նարազատ թարգմանութեան օրինակներ շատ քիչ մնացած են . աւելի բազմաթիւ են օրինակներն այդ թարգմանութեան կենդանեցող ձևագրող երկրորդ խմբագրութեան՝ ուր այդ բարեպաշտ կղերականը քննած է գրքին բոլոր սխալները , եւ աւելցուցած է խրատաբանական մասեր . ինչ որ մեզի հասած է հելլեն գրա-

կանութեան հայ իմարզմանութիւններէն, ամենափոքր մէջ մասն է, Պղատոնի, Արիստոտելի, Փլինիի գործերէն ոմանք, Աղեքսանդրու Պատմութիւն, եւնոյ ինչ որ ալ ըլլայ, նոյն իսկ են՝ թաղրելով որ հելլեն գրականութեան գէթ գրել-խառնել հրաշակներունը ունեցած էին տեղի կամ նուազ յաջող հայերէն թարգմանութիւններ, որոշապէս յայտնի է որ այդ թարգմանութիւնները շատ քիչ տարածուած են մեր աստ-բարբաղանդական քրիստոնեայ գրականութեամբ տողորուած ժողովրդին մէջ, եւ մեր մատենա-գիրներէն (նկատի ունենալով ինչ որ մեզի հասած է իրենց գործերէն) շատ քիչերը խորապէս ըմբռնած են հելլեն ոգին ու ճաշակը եւ զայն իւրացուցած ։

• • •

Մեր աշուղական գրականութեան մէջ հելլենականութեան հետք չկայ . հայկական ժողովրդական ճաշակն ու ոգին է որ հոն կը ցրւայ, արար, պարսիկ ու թուրք բանաստեղծութեանց տարբերութեան խառնուրդով, Միայն Քուշակն է որ հելլեն մաքրութեան, կատարելութեան կը հասնի . բայց հող արժանիքը ինքնարտիւ է . Այնայ ցեղին բնական պտուղն է . ոչ մէկ պատճառ կայ եմբարելու թէ այդ աշուղները ծանօթ եղած ըլլան Անակրեոնին, Պինդարին կամ Սափփովին ։

Աւելի որոշ գիտենք մեր նոր գրականութեան մէջ հելլեն քաղաքակրթութեան տարածման եւ ներգործութեան չափը . Միսթարեաններն են որ հելլենականութիւնը մեր մէջ՝ նոր ժամանակներուն՝ է՛ն առաջ, է՛ն ուժեղ ու գիտակից կերպով մտցուցած են ու որ, թէ՛ իրենց եւ թէ՛ իրենց աշակերտներուն մէջէն՝ յարուցած են զմայլելի հելլենաճանաչ հայ դրագէտներ . Զամէան իր Հայոց պատմութիւնը կը գրէ՝ զիսգահանած ու զկապալաշտ ոգւով մը զոր ուսած է յոյն պատմագիրներէն եւ անոնց աշակերտ Հոմմալեցի պատմաբաններէն Բագրատունին, մեր մեծագոյն հելլենահայը, կը թարգմանէ Հոմերոս, Սոփոկլ, ու՝ հետեւելով Հոմերոսի ու անոր յաջորդ ու հետեւ որդ զիսգահանորդական կը գրէ իր Հայկը . իր լեզուն ու ոճը եզնիկեան մաքրութիւնը չունին . զուտ

ատտիկեան մը չէ ինքը, շատ Հայ է, շատ Արեւելցի, ատասայորդ, հուժկու, թանձրակուռ . բայց հելլենական աշխարհայեցացը իւրացուցած է . եւ Ելլադայի ոգին շատ տարբերը՝ ու լուսազոյններէն՝ եկած են իր հանճարեղ հայ բարբարոսի հուժկու խառնուածքը լուսաւորել ու ճոխացնել . Հիւրմիւլդ իր լիզուին ներդաշնակութիւնը կը հասցնէ աստիճանի մը որ հելլեն ճաշակին պիտի սիրելի ըլլար, ու իր արուեստն ու աշխարհայեցացն ալ կը ներշնչուին հելլեն ոգիէն . Այլշան նոր ժամանակի մարդը է, քոմանիթիկ, անհնար, անզուսպ, անհաւատար, փրփրոտ, բայց իր հոգիին մէջ ալ երկանն ու խոր ճառագայթած է հելլեն արեւը . Զմտ յամենար յիշատակելու բոլոր միւս Միսթարեանները որ թարգմանած են հելլեն հրաշակներն եւ որ իրենց գործերուն մէջ Սոփոկլի ցեղին ոգին ցրուցուցած են . ատոնց նորագոյնը եւ է՛ն տաղանդաւորներն մէկը . Հ. Ղազկեանն է, որուն թարգմանութիւնները հետզհետէ կը բարձրանան ատտիկեան ճաշակին Միսթարեաններու աշակերտները շարունակած, իւրացուցած են իրենց այդ գործը . Պէշիկթաշեան զմայլելի հայ ատտիկեան մըն է . Թեր լեան, որ թարգմանած է Անակրեոնը, իր քերթուածներուն մէջ ալ կը յայտնուի ամենանոր հելլենահայ մը . Անճէման՝ որ Հոմերոս աշակերտ՝ ատենով երգած է Վահագնը, իր յետագայ գողարիկ բանաստեղծութեանց մէջ Անակրեոնի բուրմունքը մը զգալի կ'ընէ . Ամէն անոնք որ ստուցած են Միսթարեան դաստիարակութիւն, աւելի կամ նոսր չափով սիրած, ըմբռնած ու իւրացուցած են հելլեն քաղաքակրթութիւնը . Միսթարեան չղջանակէն գուրս ալ, մեր թրքահայ դրագէտներու մէջ կան նշանաւոր գէւորդ հելլենականութեամբ տողորուած . Խ. Միսթեան խորին ծանոթութիւն ունէր հելլեն գրականութեան, եւ իր գրուածքներուն, իր ոգին մէջ ասիական բարեխաղող կերպով կը զգացուի Պարսեան պաշտօնը ու իրիւստոփանի եւ Լուկիանոսի . « Մեռեցի խօսակցութիւններ » գրած է ինք ալ՝ հետեւելով Հուկիանոսին . եւ իր գրականութեան մէջ հելլեն տարբեր սիրական են . Քէօմիւրճեան երեմիա Չէլէպին, Տէրոյէնց պատուելին, քաջամուտ եղած ըլլալ կը խուլին հելլեն քաղաքակրթութեան թխալէ իրենց գործերուն մէջ գտուար է

հեղինակը ճշտել, Պէրպերեան պաշտոնը էր յոյն մեծութեան, ինչպէս ամէն մեծութեան, Չերազ Դեմոսթենէսին կ'երազէր երբ իր առաջին կրակոտ ատենաբանութիւնները կ'արտագրէր: Ռուսաւայ մեծ գրագէտներուն մէջ անշուշտ գտնուած են ու կը գտնուին այնպիսիներ, որոնք անծանօթ չէ եղած հեղինակներ քաղաքակրթութիւնը, բայց անոնց գրականութեան մէջ ծնունդ հայ ժողովրդական ներշնչման եւ գերման ու քուս՝ մասամբ ֆրանսական՝ ազդեցութեանց, հեղինակն ու ճաշակը գրեթէ բնաւ չ'երեւար:

• •

Այս ընդհանուր ակնարկէն կը հետեւի թէ հայ մտքին յիտմը հեղինականութեան հետ սերտ չէ եղած՝ ինչպէս սերտ եղած է ԺԲ. դարուն մէջ՝ Թրքահայոց մտաւորական յարաբերութիւնը ֆրանսական գրականութեան հետ եւ ուսումնադոյ՝ գերման-ուս գրականութեան հետ: Ոսկեդարու չրփանէն եւ միթիթեան շրջանէն դուրս, ուր այդ յարաբերութիւնը գոյութիւն ունեցած է առաւել կամ նուազ խորութեամբ, հայ միտքը՝ բաց ի քանի մը բացառիկ անհատներէ՝ բոլորովին օտար մնացած է հեղինակախորհին:

Նկատի ունենալով որ ոչ միայն արուեստագիտական, գրական կատարեալ դաստիարակութիւն մը այլ եւ նոյն իսկ ո եւ է մարդու հոգեկան կազմաւորման համար՝ հեղինակ քաղաքակրթութեան լուրջ ծանօթութիւնը անհրաժեշտ է, հարկ համարեցայ ուշադրութիւն հրաւիրել այս հարցին վրայ: Այսօր մեր մտաւորական աշխարհին մէջ՝ հեղինակները մտածող կը համրուին, — ըսել չեմ ուզեր բանասիրական ուսումնասիրութեանց համար քիչ շատ հին յունարէն գիտցող, այլ հեղինակ հրաշակերտները լիովին ըմբռնելու: Հայի դասական յունարէնը իրարացուցած անձեր, Այգլիսիները Միսիթարեաններուն մէջ իսկ չեն գտնուիր այժմ Երկայն տարիներէ ի վեր՝ ո եւ է Միսիթարեան հեղինակ գրականութեան թարգմանութիւն մը չէ տրւած: Հ. Ղազիկեանը, ինչպէս ինծի կ'ըսէր անցեալ ամառ, մտադիր է Ենկանկանէ յետոյ

ձեռք զարնել Ողիսականին. կը մաղթեմ որ այդ ժամը շուտ հասնի: Ողիսականէն յետոյ իշխականը պիտի ուղէի աշխարհաբար թարգմանուած տոնեմը, ինչպէս եւ Սոփոկլի, Եսփիլի, Եւրիպիդէսի ողբերգութիւնները, եւ դեռ ուրիշ այնքան անմահ գրքեր: Միսիթարեան միարանանութիւնը պէտք է մասնաւոր հոգածութիւն ունենայ այս գործին նկատմամբ: Պիտի ցանկայի նաեւ որ եւրոպական համալսարաններու մէջ գրական ուսումնասիրութիւններ ընող մեր նոր պատանիներուն մէջ գտնուէին հեղինակներ լեզուով եւ գրականութեամբ լուրջ պարագողներ: Մենք կը պարծենանք թէ Արեւելքի Աւրեւմտեցիներ ենք, բայց Արեւմտեցի գեղագոյն փառքն եղող հեղինակ գրականութեան ամենէն նշանաւոր հրաշակերտներուն թարգմանութիւնը գեռ չունինք, եւ ամէն բան Միսիթարեաններէն կարելի չէ սպասել: Մեր բարձրագոյն դպրոցներէն ոմանց մէջ հին յունարէնի վրայ փոքրիկ գաղափար մը կ'ուստան. բայց այդքանով յոյն գրուիլ-գործող մը կարգալ եւ հասկնալ անկարելի է, ու չեմ պահանջեր որ Սոփոկլէ կատարելապէս ըմբռնելու: Հայի յունարէն սորվեցնեն մեր դպրոցներուն մէջ: Դեռկայ պայմանները նկատի ունենալով, գործնական չէ այդպիսի պահանջ մ'ընել: Բայց կը ցանկամ որ մեր բարձրագոյն դպրոցներուն մէջ աշակերտները լիակատար ծանօթութիւն ստանան հեղինակ գրականութեան մասին, կարգաւ՝ առ այժմ եւրոպական թարգմանութիւններով՝ հեղինակ հրաշակերտները, մինչեւ այն օրն ուր հայերէն աշխարհաբար թարգմանութեամբ կարգան զաննել: Սպասելով այդ օրուան, Անանիոսի մէջ պիտի հրատարակեմ մերթ թարգմանութիւններ հեղինակ գրականութեան մէկ քանի ուշադրաւ էջերու: Թարգմանութիւնները պիտի կատարեմ Ֆրանսական լաւագոյն թարգմանութեանց վրայէն, որովհետեւ՝ թէպէտ խանդավառ պաշտող հեղինակ գրականութեան, եւ ինքն ալ դժբաղդաբար չեմ գիտեր յունարէն եւ այդ գրականութեան ծանօթացած եմ ֆրանսական թարգմանութեանց չինորհիւ: Այս թիւով կուտամ Եսթրէլի Պարսիկեան թարգմանութիւնը Լըքոնթ ալ Լիլի համարուաւոր թարգմանութեան վրայէն կաղապարուած: Եսթրէլի ամենէն զուտան ու վսեմն

է հեղին ողորդականներուն . Տանթէի պէս ինքն ալ շարժած է սուր ու գրիչ միանգամայն . երգելէ առաջ Պարսից դէմ Հեղինացուոց յաղթանակը՝ Մարական պատերազմներուն մէջ , ինքն իսկ զէն ի ձեռին՝ ու հերոսաբար՝ իր մեծահըռչակ կիներգիր եւ Ամինիաս եղբայրներուն հետ՝ մասնակցած է պատերազմներուն եւ Մարաթնի մէջ վիրաւորուած (1) : Պարսիկները (Ուրեխիսի) ակակներն ու Պրոմէթէոսին հետ , որ գերազոյն հրաշակերտն է հեղինակին եւ որուն թարգմանութիւնը նոյնպէս պիտի հրատարակեմ Անանիոսի մէջ) հրաշալի դործ մըն է ձեռի վեհութեամբ ու կորովով , զգացման բնականութեամբ ու խոբութեամբ : Բանաստեղծը իր ցեղին քաջութիւնը պարտուած թշնամիին բերնովն իսկ կը տարրիւղէ : Ամբողջ քերթուածին մէջ յաղթական ազգէն մէկը չ'երեւար , միմիայն Պարսիկներն են որ կը խօսին , — ու կը խօսին հեղին փառքը պանծացնելու համար : Ի՞նչ աշխու է սակայն բանաստեղծը պարտուած ցեղին հանդէպ , ի՞նչ պէս ի վեր կը հանէ անոր քաջութիւնը , մեծութիւնը . ոչ մէկ անարգական բառ («բարբարոս» կոչուած անարգանք մը չէ . Յոյները «բարբարոս» ըսելով «օտար» կը հասկնային) . Եւքելէս յարգելով հեղիններու թշնամին՝ աւելի եւս մեծցուցած է արժէքն իր ցեղին որ քաջերու ազգի մը յաղթած է : Գերթողական արուեստը որով Պարսից կրած աղէտը պատկերացուած է , արեւելեան բարբերու , Պարսիկ արքունական անձներու միապետական հողին , ժողովրդեան տիրաւէր հպատակամով զգացմանը ըմբռնու մը որ հոն կը յայտնուի՝ հակադրուելով հեղին ցեղին

(1) Իր տապանադիրն մէջ զոր ինքն իսկ շարագրած է , գրեւորն է որ կը յիշատակէ և ոչ բանաստեղծը . « Այս մահաբաժնը կը պարփակէ Եսփորիտի որդի Եսթրէիսը . Աթէնք ծնած , մեծաւ Գելայի յուսով դատարուն մէջ : Մարաթնի մեծահըռչակ անտառը և երկայնավար Մարաթին պիտի ըսեն , որովհետև տեսան , թէ ինչքան քաջ էր » :

ազատ ու հանրաւարական ոգւոյն հետ , կուռ , պատկերաւոր , բնական ու հակիրճ ոճը , առողջ , ներդաշնակ , կորովի եւ աշխուռն ոգին որ կը տիրէ հոն , պաշտելի կը կացուցանեն այս քերթուածը : Երանի՜ թէ այս թարգմանութեան մը վրայ կատարուած թարգմանութիւնը մղէր մեր յունագիր գրողներէն մին՝ բնագրէն իսկ թարգմանել այս հոյակապ քերթուածը , ինչպէս ինայեամի ֆրանսական թարգմանութիւնն հայացնելու փորձս մղեց իմ Փառնակ բարեկամս ինայեամի տառական հարազատ թարգմանութիւնը մեր հասարակութեան շնորհելու :

Հեղին գրականութեան ծանօթութիւնն ու ուժըր մեր նոր սերունդներուն մէջ տարածելու ձգտող այս վաճառք կը լրացնեն իմ մտքիս մէջ՝ այլազան ճիգերը զոր բրած եմ Անանիոսի մէջ կամ այլուր՝ մեր ժողովրդեան մէջ գրական դաստիարակութեան ճիւղացման ու բարեւոր դեկավաբման ի նպաստ : Կը ցանկայի որ ապագայ հայ գրագէտը կամ գրասէրը , այն չըմանին ուր նոր ինքզինքը կազմելու կը պատրաստուի , նախ եւ առաջ իր արամադրութեան տակ ունենար հայ գրականութեան ամենէն ցայտուն էջերը՝ դասական հեղինակներ , աշուղական գրականութիւն , ժողովրդական բանաստեղծութիւն , եւ ժամանակակից գրականութիւն . յետոյ՝ այդ առաջին ու զուտ հայկական խաւը իր մտքին ու զգայնութեան մէջ տեղաւորելէ ետքը , խորապէս ճանչնար , ըմբռնէր ու վայելէր հեղին գրականութեան էական գործերը , յետոյ՝ հոռմական գրականութիւնը , յետոյ՝ Արեւելքի մեծ գրականութեանց կարեւոր գործերը , յետոյ՝ ժամանակակից եւրոպական գրականութեանց գլուխ-գործոցները : Այն ատեն է որ Հայը պիտի արտադրէր իրականաբար գրական զարգացումով գրագէտներ :

Ա. ԶՊԱՅԵԱՆ